

מבוא לספר "מורה הנבוכים"

בטעמיהם היה מן הפרדוקסאליות: יש מי שטענו שהמבוכה היא בגדר קללה ושהספר מיועד רק למי שאמונתו חלשה וזקוקה לתמיכה, ויש מי שטענו שהספר דווקא מביא לחולשת האמונה. בניגוד להם, הרמב"ם סבור שהאדם חייב להשתחרר מכבלי אמונות השווא שהיא לכוד בהן, וכיחוד המאמין המגשש כעיוור באפילה בניסיון לעמוד על מהות אמונתו מתוך כוונה לזכך אותה ולזכות בקרבת אלוהים אמיתית ובחיי אמת בדעת ובתודעה. וגם אם לא יתאים החיבור אלא לאיש מעלה אחד מעשרת אלפים,³ ראוי לכל אדם ללמוד ממנו על מהות האל כפי יכולתו, ואסור לו לבנות תמונה בדיונית של מהות ה' ומהות חיי האמת.

רעיונות יסוד

"מורה הנבוכים" מיטיב לנסח עקרונות יסוד בתפיסה היהודית, ואנו נדון בשלושה מהם, הנראים לנו כמשקפים את ההגות העולה מחלקים גדולים של הספר, אף כי הם אינם בלעדיים: מקומם של השכל והמדע והפילוסופיה,⁴ שיטת הלימוד האוטורית והתפיסה המדינית.

א. מקומם של השכל, המדע והפילוסופיה. כבר בפתיחת שניים מספריו הקודמים של הרמב"ם, "פירוש המשנה" וספר "משנה תורה", זיהה הרמב"ם את מסורת תורת הסוד היהודית – סתרי תורה, הנקראים פרדס, המורכב ממעשה בראשית ומעשה מרכבה – עם מדעי הטבע ומדעי האלוהות, כלומר הפיזיקה והמטפיזיקה. בהקדמתו לספר "מורה הנבוכים", הרמב"ם חוזר על קביעה זו,⁵ והספר כולו בא לממש את הרעיון הזה. השכל הוא צלם אלוהים, והאדם חייב לבנות את עולמו באמצעות תבונתו. בניגוד לדעת ההמון, האמונה אינה יכולה לבוא לידי מיצוי רק ברגש חויתי ובדמיון. המסורת, כלומר קבלת התורה כמוסכמה, היא נקודת פתיחה ולא נקודת סיום, שהרי מוטל על האדם לזכך את אמונתו-תודעתו מתוך חקירת אמת ותבונת מעמיקות המבססות את תורת משה ועומדות על סודן. באמצעות הכרת המדע והתבונה, הרמב"ם מפרש את פסוקי המקרא, דן בהכרת האל ובהגדרתו, עוסק בשאלת בריאת העולם, מברר את מהות הנבואה, ומגיע למסקנות מרחיקות לכת בסוגיית ההשגחה ובמשמעותה של ההתקרבות

ספר "מורה הנבוכים" הוא ספר סוד וספר יסוד בהגות היהודית. יצירת המופת העמוקה הזאת של הרמב"ם מקיפה את יסודות ההגות היהודית והכללית, ומובילה את הלומד, תוך כדי שיח כן עם תפיסות פילוסופיות כלליות, להכרת "סתרי תורה", שהיא הכרת המציאות כמות שהיא ולמתן משמעות לחיי אמת. יצירה זו, שנכתבה בין השנים 1187-1191 לספירה, כשהיה הרמב"ם בן 49-54, נתחברה בלשון הערבית היהודית, ותוכנה וסדרה הוא מעשה סתרים שנעשה על ידו במחשבה תחילה, ולכן פענוחה מצריך מאמץ תובעני ששכרו בצדו: הנחיית הנבוכ בנתיב מתוחכם המוביל להבנות משנות חיים. ספר זה הוא אחד מן היצירות המשפיעות ביותר הן על ההגות היהודית – לא בלי פולמוס – הן על התפתחות ההגות המערבית. יכולתו להעניק השראה לחיי כל אדם השואף למצות את מהותו היא מופלאה ומזמינה.

שם הספר

מקובל לתרגם את שמו של הספר, "דלא לה' אלחאירין", כ"מורה הנבוכים", אף על פי שראוי היה לתרגם אותו "הנחיית הנבוכים". שמו של הספר בערבית מצביע על הדרך המתוחכמת שהרמב"ם מוביל בה את הלומד הנבוכ ב"עצות מרחוק" המנחות אותו אט אט אל היעד. דרך זו היא ההתדמות לה', שהנחה את בני ישראל כשהיו נבוכים במדבר בצאתם ממצרים אל ארץ ישראל!⁶

קהל היעד

הספר נועד למי שנבוכ ומבקש לתאם בין מקורות האמת העומדים לפניו: תפיסת המדע והפילוסופיה עם תפיסת התורה. מבוכתו של אדם זה יש בה משום ברכה, מפני שהיא מאפשרת למי שנבוכ להיעשות אדם שלם, שהיא מטרת העיון בתורה. ובלשונו: "יש להתבונן בה בהתאם לאדם השלם, שכוננת התורה שיהיו כל בני האדם כאלה".² אפשר שתהא התשוקה לדעת תחילתו של מסע העשוי להעניק ללומד בטיפול נכון ויסודי את חייו, את האמת ואת הנצח.

כבר עם פרסומו, גרם ספר "מורה הנבוכים" סערת רוחות בציבור: היו מי שהתנגדו לו וקראו להחרים אותו, והיו מי שהפליגו עד כדי שרפתו בכיכר העיר.

נסתרים, סבוכים ומפותלים. לדעתנו, הגישה שהיא פשוטה, ויחד עם זאת תובעת מאמץ גדול יותר מן הלומד היא: משנת הרמב"ם אחידה בכל ספריו, ודבריו בספר "מורה הנבוכים" אינם סותרים במהותם את דבריו בספריו האחרים, ורק מדגישים היבטים אחרים במשנתו. גישה זו מאפשרת לקורא להפיק תועלת רבה יותר מן הספר, והתובנות של המתח והמורכבות מיטיבות לתאר את העושר שבכתביו, כשם שהמתח והמורכבות בחייו של האדם בין המעשה ובין הרוח טומנים בחובם עושר חיים. "מורה הנבוכים" מאיר בחכמה את ספריו האחרים של הרמב"ם, לא פחות מכפי שהוא מאיר בגלוי את התורה, שהיא מושא כתיבתו, כדבריו בפתיחתו לספר, ש"מטרתו של חיבור זה כולו וכל מה שמסוגו היא ידיעת התורה לאמיתה"⁷, ושקהל היעד שלו הוא "החכם באמת"⁸, וכדבריו בסיום ספרו: "ולפי ביאור זה ייקרא המלומד בכל התורה לאמתה חכם"⁹. נמצא ששילובן של החכמה והתורה זו בזו הוא מטרת הספר, והוא משתקף גם בין חיבור זה לשאר כתביו.

ג. התפיסה הפוליטית-מדינית. האדם הוא יצור חברתי, לא רק במשמעות של קיבוץ של אנשים שחברו יחד להשגת יתרונות חומריים של מכפילי עוצמה כחברות זאבים, או יתרונות פסיכולוגיים שהאדם כפרט אינו יכול להשיג אותם, אלא כמסגרת שהאדם מייסד בה מונחים של צדק וחסד ומשפט, ומביא לידי מימוש את תפיסת עולמו. ההנהגה המדינית היא עיקר עיסוקה של התורה, להעמיד בפני הקורא דעות נכונות וליצור חברה מופתית, וכמעט כל מצוות התורה ניתנו למען בניית יחסים נכונים בין בני האדם.¹⁰ ההנהגה המדינית היא גם ביטוי מהותו של הנביא השלם ביותר, שלא רק שהוא משיג מושכלות לעצמו, אלא גם מנהיג את העם ומשפיע על החברה, מתוך התדמית למנהיג העולם. בדרך זו, פעל הרמב"ם בעצמו בחייו. מטרת התורה, מלמד הרמב"ם, היא היא דבר ה' כהוראה לדורות רבים, להוביל את האדם והחברה להשגת השלמות האנושית, "ספר שהוא הנחייה לראשונים ולאחרונים"¹¹, המקפלת בתוכה "חוקים ומשפטים צדיקים"¹², הכוללים הן תיקון הנפש, כלומר מתן תפיסות הגותיות נכונות, הן תיקון הגוף, כלומר יצירת מסגרת חברתית-מדינית שהתורה מעצבת בחוקיה.¹³

לאל. הכרת המציאות באמצעות החושים והשכל אינה רק הדרך להכרת העולם, אלא גם האמצעי להכיר את הדרך שהאל מנהיג בה את עולמו של האדם, ומתוך תובנות אלו מוטל על האדם לבטא באופן מעשי את "דרך ה'" בחייו. פרקי החיתום של הספר (ג,גא-נד), שהם שיאו של הביטוי הממשי לתובנה ולתודעה זו, עטופים מיסטיקה פילוסופית. ואלו הם דברי הרמב"ם בעניין זה בסוף "מורה הנבוכים":

שלמות האדם שיתהלל בה באמת היא: א) שיגיע להשגת ה' יתעלה כפי יכולתו, ב) ושידע כפי שהיא את השגחתו על ברואיו בבריאתם ובהנהגתם, ג) ומתוך אותה השגה יתכוון האדם תמיד לחסד צדקה ומשפט, להתדמות במעשי ה' יתעלה, כמו שביארנו כמה פעמים בחיבור הזה.

גישה זו אינה שכלתנית בעלמא, כפי שהובנה שלא כהלכה על ידי רבים שעוררו פולמוס אודותיה בין בזדון ובין בשגגה. אין מדובר רק ברכישת מידע אלא ביכולת לחיות את תודעתן של התובנות הללו מתוך אהבה. כך האדם מביא לידי מימוש את מהותו.

ב. שיטת הלימוד האוטוריטרי. לימוד תורת הסוד חייב להיעשות בחשיפה אטית, מבוקרת וחמקמקה, לא רק כדי להגן על ההמון מפני איבוד אמונתו לנוכח גילויים שאינם עולים בקנה אחד עם פשט המקראות ופשטם של מאמרי חז"ל, לא רק כדי להגן על הכותב, שלא יואשם בכפירה, "משום שאז תזיק לי ולא תועיל לעצמך"⁶, אלא בעיקר מפני שזהו טבעם של תוכני הלימוד, בדיוק כמו טבעה של המציאות והתובנות הבאות מהתבוננות עליה הנוצצות בהזק של רגע ונעלמות בין רגע, כן אסור ללמד את סתרי התורה, ובייחוד את מעשה המרכבה, להמון העם אלא למי שהוא "חכם ומבין מדעתו", כיוון שרק הוא מסוגל להשלים את תמונת העולם משמץ הדברים שנרמזו לו. מתודה זו אומצה על ידי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים", ומשום כך יש ללמוד את הספר שוב ושוב, כהנחייתו של הרמב"ם, כדי להעמיק בהבנתו.

חשיפתן של התובנות העמוקות ריתקה, ועדיין מרתקת, את פרשני הדורות, וכתוצאה מכך מנעד הפרשנויות שלהן רב עד מאור. יש מי שקבעו מראש שספר "מורה הנבוכים" וספר "משנה תורה" אויבים זה לזה, ואף רואים בכל הבדל דק ביניהם סתירה עמוקה, וכדי להסביר את הסתירות, העמידו בניינים גבוהים

הזמנה

הרמב"ם לא כתב ספר העוסק רק בפילוסופיה, מלבד חיבורו המוקדם "מילות ההיגיון". גם בחיבורו "מורה הנבוכים", שרבים רואים אותו כספר פילוסופי כללי, משתקפת מטרה אחרת. אין זה ספר פילוסופיה כללית, אלא פילוסופיה של התורה, שהוא מחשיב אותה כ"מעשה אלוהים", שעיקרה מהלך מדיני המוביל את האדם אל הדעת והאמת והנצח. מעשהו של הרמב"ם ב"מורה הנבוכים", בפיתוח הכלים התבוניים והפוליטיים המסייעים למאמין המלומד המבקש את האמת להתמודד עם עומקה של התורה יחד עם חכמתה של התבונה האנושית, הוא מעשה תורני נועז גם ביחס לימינו. מעשה זה מונגש כאן לקורא. ועם זאת בכמה מקומות עמדתו של הרמב"ם בתפיסות המדעיות והפילוסופיות זקוקה לעדכון מדעי, ואף השאלות דורשות רענון כדי להתאימן למבוכתו של המאמין בן ימינו. הדרך שמתווה הרמב"ם, תובעת מהמאמין לתאם את חזית ידע האמת של דורו, עם הבנתו את התורה. מבחינה זו, "מורה הנבוכים" הוא הזמנה בכל דור ודור להשראה לפיתוח הגות יהודית ואוניברסלית, תבונית ופוליטית, בשיח שהוא מסורתי ומודרני גם יחד, המעלה על נס את התביעה מן האדם לדרוש את האמת ולסלול לעצמו דרך של חיים שמחה, שהיא דרך שמחה אל החיים, בעומק משמעותם.

הכרת האמת היא חמקמקה ומוגבלת, ומשום כך יש לחתור אליה בזהירות ובתחבולות, וחשיפתה צריכה להיעשות אט אט. הכרה זו דורשת הכנות מרובות, הן ברכישת ידע הן בהתנהגות מתאימה, ובעיקר בחיים מתוך תודעה. דרך החכמה צריכה להיעשות בתחכום, בהתאם להכרת המציאות ובהתאם לדרך שהאל מנהל בה את המציאות. אף ספר "מורה הנבוכים" בנוי בדרך חמקמקה ומתוחכמת הדורשת מן הלומד לשוב ולעיין בדברים, כהנחייתו של הרמב"ם בהקדמתו לספר, וכחתימתו במונח חוכמה בראש הפרק האחרון בספר.¹⁴

מבנה הספר

הספר בנוי מהקדמות ומשלושה חלקים, אך סידורו הוא מלאכת מחשבת של רמזים והסתרות, ואף על פי כן ננסה להציע נקודת מבט מסוימת על מבנהו. החלק הראשון עוסק באלוהים, כלומר בטיהור הדרך להכיר את האל, תוך שלילת הגשמתו והגדרתו ודחיית תאולוגיה אפולוגטית. החלק השני עוסק בקשר הדרך שהאל פונה בה אל העולם ואל האדם, ועוסק בבריאה ובנבואה. החלק השלישי עוסק באדם: בהשגחה, במצוות ובשלמות האנושית. סופו של דבר, הכול מכוון לבניית התודעה שהאדם צריך להתמקד בה, הן כלפי האל הן כלפי הקשר שלו עם העולם והן בחייו בעולם.

	הקדמות
א-מט: המונחים נ-ע: התארים עא-עו: הכלאם	חלק א: האלוהים
א-לא: הבריאה לב-מח: הנבואה	חלק ב: הקשר
א-ז: מעשה המרכבה ח-כד: ההשגחה כה-נ: טעמי המצוות נא-נד: שיא השלמות	חלק ג: האדם

